

Lázár Katalin: Romániai magyarok dallamos népi játéka a MTA BTK Zenetudományi Intézet gyűjteményében

A MTA BTK ZTI¹ népi játékokat tartalmazó gyűjteménye (a továbbiakban: gyűjtemény) nem bővelkedik romániai magyar népi játékokban: 34374 játékleírásból mindössze 5836 származik romániai magyaroktól. Ennek több oka is van, köztük említhetjük, hogy a magyarországi gyűjtőknek hosszú ideig tilos volt Romániában dolgozniuk, az ott élő magyarok népi kultúrájával foglalkozniuk. További ok, hogy akinek mégis sikerült, az nem játékokat, hanem balladákat, keserveseket, táncokat gyűjtött. Később megnyílt az út Romániába, és lehetővé vált az ottani magyarok kultúrájának tanulmányozása, de ez utóbbi ok azóta is fennáll.

A romániai magyarok nagy része erdélyi, de élnek Romániában alföldi, bukovinai és moldvai magyarok is. Az ő játékaik értelemszerűen a megfelelő dialektusba² tartoznak.

A játékokról próbáltunk több adatot is megjeleníteni (a játékok származási helyét, a gyűjtők nevét stb.), de mivel igen sokan gyűjtöttek 1 játékot, és még többen 10-nél kevesebbet³, ezek a táblázatok több oldalt megtöltöttek volna: mindazonáltal megemlítjük azokat a gyűjtőket, akiknek több mint 100 játékot köszönhetünk. 166 játékot gyűjtött Szendrey Ákos Nagyszalontán 1912-1914 között, 139-et közölt Viski Károly szintén Nagyszalontáról 1914-ben. 195 széki játékot gyűjtött Hintalan László 1980-ban Budapesten egy széki házaspártól, 100 játékot Molnár Anna Visán 2003-ban, 228-at Zsók Béla Dévára települt andrásfalviaktól 1975-ben, 527-et Lázár Katalin 1 alföldi, 2 moldvai és 38 erdélyi helységről 1979 és 2013 között. 110 játékot közölt Horváth István Magyarózdrol 1971-ben, 657 játékot Seres András 9 barcasági helységről és Ürmösről 1984-ben, 727 játékot Gazda Klára Esztelnekről 1980-ban. Az 5835 romániai magyar népi játék közül ennek a 9 gyűjtőnek köszönhető tehát 2643 játék: ezek közül 1010 gyűjtésből, 1633 pedig kiadványokból származik.

A következőkben az alföldi, erdélyi, bukovinai és moldvai játékok néhány adatát közöljük táblázatban. A „külső gyűjtő” itt azokra a gyűjtőkre vonatkozik, akik nem a Zenetudományi Intézet munkatársaiként dolgoztak, de az általuk följegyzett, fölvert anyag bekerült a gyűjteménybe akár úgy, hogy a gyűjtők átadták az Intézetnek, akár úgy, hogy publikációikat bedolgoztuk. A ZTI a MTA BTK Zenetudományi Intézet rövidítése (itt nem írtuk ki a teljes név rövidítését).

Dialektus	Eredet	Gyűjtők száma	Adatok száma
Alföld	külső gyűjtők	12	210
	ZTI gyűjtők	7	35
	kiadványok	24	306
Erdély	külső gyűjtők	52	537
	ZTI gyűjtők	17	727
	kiadványok	63	3632
Bukovina és Moldva	külső gyűjtők	19	272
	ZTI gyűjtők	11	90
	kiadványok	7	27
Összesen			5836

¹ Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Központ, Zenetudományi Intézet.

² A népi játékokkal kapcsolatban ugyanazokat a dialektusokat használjuk, mint a népzene kutatásban: dunántúli, északi, alföldi, erdélyi és bukovinai-moldvai.

³ Ezek a játékok véletlenszerűen kerültek elő főként népdalok gyűjtése közben, nem célzott játékgyűjtésről volt szó.

A gyűjtők számát nem összegeztük, mert néhányan többször is szerepelnek a táblázatban. Vannak köztük, akik több minőségben jelennek meg (pl. gyűjtőkként és a kiadványok gyűjtői között), illetve több dialektusban is gyűjtöttek: 212 helyett összesen 186 ismert gyűjtőtől (és nem tudni, hány ismeretlentől is) származik a MTA BTK Zenetudományi Intézetében található 5836 romániai magyar népi játék. Ennek az anyagnak több mint a fele, 3965 adat kiadványokból került a gyűjteménybe.

Az 5836 játék közül 1215-nek nincsen sem szövege, sem dallama, további 3789-nek csak szövege van. Dallamos változat mindössze 831 található köztük: ez jól mutatja, miért nem alkalmas a játékanyag rendezésére a dallam, ennek ellenére a dallamos változatok tanulmányozása érdekes eredményeket hozhat. Az már a kutatás legelején kiderült pl., hogy az ütempáros dallamok intonálása sokkal kevésbé állandó és pontos, mint a strófikusaké, és hogy ugyanazt a szöveget, illetve változatát ugyanaz az adatközlő akár egyazon alkalommal különböző dallamokra is énekelheti.

kotta: két változat egymás után

A számszerű bemutatás után megvizsgálható, hogy milyen fajta játékok találhatók a gyűjtemény romániai magyar népi játéakai között. A következőkben azokat a játéktípusokat vesszük sorra, amelyekben vannak romániai magyar változatok: mindegyiket nem tudjuk bemutatni, de azokat igen, amelyekből a legtöbb romániai változat ismert.

A játékok a MTA BTK Zenetudományi Intézetben a játék leglényegesebb eleme, a játékmag szerint vannak rendszerezve. Az azonos játékmagvú változatok alkotják a típusokat, amelyek típuscsoportokba, azok pedig tömbökbe rendezhetők. A 6 tömbben 24 típuscsoport, azokban több mint 4800 típus, altípus és belső osztás kapott helyet. A típusrend felépítését, tömbjeit és típuscsoportjait mutatja be a következő táblázat.

Eszközös játékok	Tárgykészítő játékok Eszközös ügyességi játékok Labdajátékok
Mozgásos játékok	Ölbeli gyermek játéakai Mozgásos ügyességi és erőjátékok Fogócskák Vonulások
Szellemi játékok	Szellemi ügyességi játékok Beugratások Kitalálós játékok Rejtő-kereső játékok Tiltó játékok
Párválasztó játékok	Párválasztó körjátékok Leánykérő játékok Párválasztó társasjátékok
Mondókák	Természetmondókák Növénymondókák Állatmondókák Ölbelieknek szóló mondókák Csúfolók Más Tandalog
Kisorsolók, kiolvasók	Kisorsolók Kiolvasók

A romániai magyar népi játékok között 942 eszközös, 1225 mozgásos, 905 szellemi és 349 párválasztó játék, 1741 mondóka és 674 kiolvasó található.

JÁTEKOK

Eszközös játékok

Az eszközös játékokban a játékmagot az jelenti, hogy az eszközzel mi történik: nem elég tehát, hogy a játékban legyen eszköz, az a fontos, hogy az eszköz sorsa legyen a játék központi eleme.

Tárgykészítő játékok

A tárgykészítő játékokban a játékmag egy-egy játékszer, esetleg egyéb tárgy elkészítése. Ezek közé tartoznak azok, amelyek a felnőttek életét, tevékenységeit utánzó játékok körülményeit teremtik meg, azokkal hozhatók kapcsolatba. Igen sokféle játék található itt a homokvár építésétől az állatfigurák, rongybaba, töklámpa készítéséig, de ezekhez jellemzően nem kapcsolódik dallam. Ide tartoznak a különböző fegyverek is, amelyeknek három fő fajtáját különböztethetjük meg. Egyik a durrantás, ami ijesztgetésre is szolgálhat, a puskák, ágyúk elsütésének hangját idézi. A másik az alakjával utánzó fegyver, ahol a kardot, puskát egy megfelelő alakúra faragott faág szolgáltatja. A harmadik az olyan fegyver, amelyből valamit ki lehet lőni. Más játékszerek készítése is ide tartozik, amelyek közül a legnépszerűbb a labdakészítés rongyból, szőrből, bőrből, esetleg más anyagból. Ezekhez a játékokhoz dallam nem kapcsolódik.

A tárgykészítő játékok típuscsoportjába tartoznak a zajkeltő eszközök is. Köztük található pl. a drungattyú készítése fából faragott karikából, hengeres fadarabból, csontból, gombból, hegedű kukoricaszárból vagy nádból, szár-, illetve tollsíp és egyéb zajkeltő eszközök is, de dallam jellemzően csak a fásíp készítéséhez kapcsolódik.

Fásíp / Kürt

A fásíp többnyire fűzfából készül, de a fűzfásíp mellett előfordul orgonából, bodzából, nyárfából stb. készített síp is: a sípkészítés rendkívül népszerű, különösen a fiúk körében.

A fűzfásípot tavasszal készítik, amikor a nedvkeringés megindul. A levágott fűzfaágat bicska nyelével veregetik, hogy héja könnyebben lejöjjön: lehúzzák, a héj nélküli részből levágnak egy karikát, és abból is egy szeletet, úgy dugják vissza a csorba karikát a héjba. A hangszerek hivatalos osztályozásában az ilyen hangszer a furulyafélék közé tartozik, ott sípnek a rezgőnyelvvel ellátott hangszert nevezik, de a hagyományban ennek síp a neve. A játékkürt ugyanez a hangszer, csak a sípra spirális alakban tekeredő nyírfakéreg kerül, emiatt hangja mélyebb lesz.

A bicskanyéllel történő veregetés közben gyakori a dal.

kotta: Fásíp, kürt 1,2

Eszközös ügyességi játékok

Az eszközös játékok következő típuscsoportjába azok a játékok kerültek, amelyekben a játékmag az, hogy mi történik a játék eszközével, milyen ügyesen tudnak vele bánni a játékosok. Itt is igen sok az olyan játék, amelyhez dallam nem kapcsolódik. A kacsáztatás (lapos kavics

ugratása a víz felszínén), hógolyózás, szappanbuborék-fújás mellett itt található a bicskajátékok, a golyózás / gombozás / pénzezés és az ötkövezés típusa, a pörgettyűzés, csigázás, az ugrókötelezés, a botos játékok – mint a gólyázás, csülkőzés, bigézés, gúlázás – és számos más játék. Ezekhez sem kapcsolódnak dallamok: az ugrókötelezés hárman játszott változatához járul szöveg, ritkán (a 66 változatból 3-ban) dallam is, de dallamos erdélyi változat gyűjteményünkben nincsen. A típuscsoportban egy olyan típus található, amelyben erdélyi dallamos adat is van.

Virágszár-göndörítés

A növényekkel játszott játékok egyik típusa. Gyermekláncfű, bürök, cikóriavirág szárát behasítják, majd szájukba veszik vagy vízbe dobják. A behasított rész felgöndörödik. A közben mondott szövegek egy része a göndörödést hivatott segíteni, más részének nincs köze ahhoz. Egy dallamos változat is található köztük.

kotta: Göndör pápa

Labdajátékok

Az eszközös játékok harmadik típuscsoportja tulajdonképpen eszközös ügyességi játék, akár az előzőleg felsoroltak, de az ide tartozó valamennyi játék eszköze a labda. A labdajátékokból külön típuscsoportot az ide tartozó típusok és játékváltozatok mennyiségi és minőségi jellemzői alapján volt érdemes kialakítani. A nagy mennyiségű típus- és játékváltozat meggyőzően mutatja, hogy a labda játékeszközként olyan játékformákat indukál, amelyek kizárólag a labdajátékokra jellemzőek, s ezáltal alkalmas típuscsoport kialakítására.

Az ide tartozó játékok között vannak elkapós és kidobós játékformák, és vannak másfélék is. Az utóbbiak közé tartozik a kanászozás, csülkőzés, valamint a métázás is: a métajátékot valaha a királyi udvar főurai játszották, később a hagyományos közösségekben a legények, felnőtt férfiak csapatainak versengő játéka volt, mint ma a futball. Ha olyan métaversenyeket rendeznének, mint amilyenek a futballversenyek, népszerűsége biztosan vetekedne azzal: ezt mutatja a métából sporttá vált, egy változatot kanonizáló baseball terjedése.

A labdajátékok egyikéhez sem kapcsolódik dallam.

Mozgásos játékok

Valamennyi játékban, még a szellemi játékok tömbjébe tartozó játékok túlnyomó többségében is előfordul mozgás, ráadásul az eszközös ügyességi játékokban és labdajátékokban igen fontos szerepe is van. Ennek ellenére azokban mégsem a mozgás, hanem az eszköz sorsa, az azzal való bánásban tanúsított ügyesség a játékmag. A mozgásos játékok tömbjébe tartozó típusok jellemzője azonban az, hogy központi elemük a mozgás: minden típusban az a játékmag, hogy egy adott mozdulatot vagy mozgásformát a játszóknak megfelelőképpen el tudnak-e végezni. A mozgás köré szerveződik a játék, s annak minden további elem alá van rendelve.

Ölbeli gyermek játéakai

Az ölbeli gyermek játékeit gyakran nevezik mondókáknak a bennük megjelenő dallamos vagy dallamtalan szövegek miatt, ám ennek mintájára minden játékot mondókának nevezhetnénk, amelyben hosszabb-rövidebb szöveg megjelenik, ez pedig nyilvánvalóan nem volna helyes. Az ölbeli gyermek játéakai nem mondókák: a kisbaba játéakai, őt segítik abban,

hogyan elsajátítsa az első mozdulatokat, ilyenformán egyértelműen a mozgásos játékok között van a helyük. Olyan játékokról van szó, amelyek mozdulatokat, mozgásformákat tanítanak meg és segítenek begyakorolni a legkisebbeknek, és ennek megkönnyítésére szolgál a sokukhoz kapcsolódó ritmikus szöveg és dallam.

A „Círóka-maróka” kezdetű arcsimogatók 91 változata közül 32 dallamos, de ezek között egy sem romániai. Az ujjasdi változataihoz jellemzően sehol nem kapcsolódik dallam, de vannak más ölbeli játékok, amelyekhez igen.

Tenyeresdi

Itt a játékmag a tenyér érzékelte csiklandozással: köröket rajzolnak, vonalakat húzogatnak a kisbaba tenyerébe.

A tenyeresdi különféle szövegeit gyakran mondják dallam nélkül, de dallamos változatok is találhatók köztük. A „Kerekecske, dombocska” gyakori szövegkezdet (15 romániai magyar változat), ritkább az „Áspis, kerekes” (1 romániai magyar változat).

kotta: Kerekecske, dombocska

A végén beleböknek a baba tenyerébe.

kotta: Áspis, kerekes

A végén ujjaikkal elindulnak fölfelé a kisbaba karján, „Kuc-kuc-kuc-kuc-kuc”-ra megcsiklandozzák a hónalját.

Kézcsipkedő

Ketten vagy többen is játszhatják. Felváltva csípi össze egymás kézfejét a bőrt: az egyik játékos tenyérrel lefelé fordítja az egyik kezét, a másik ennek a kéz hátának a bőrére összecsípi hüvelyk- és mutatóujjával. Az összecsípett kezeket éneklés közben föl-le mozgatják: ez annál nagyobb ügyességet kíván, minél többen játsszák. A dal végén mindenki elengedi a csípést, és kezeikkel hadonászva hessegetnek.

kotta: Csip-csip csóka

Láblóbáló

Ebben a játékban az ülő gyermek lábait mozgatják. A kicsit székre vagy az asztalra ültetik: lába nem ér a földre. A lelógó lábakat a felnőtt megfogja, és előre-hátra, esetleg jobbra-balra lógázza.

kotta: Lóg a lába

Höcögtető

A már ülni tudó kisgyereket térdükre ültetik, és sarkuk emelgetésével és visszazökkentésével höcögtetik. Közben a gyermek úgy mozog (zötyög) föl-le, mintha lovon ülne, s a közben mondott szövegek többsége is a lovagláshoz kapcsolódik.

kotta: Höc, höc

kotta: Gyí, lovam

Mozgásos ügyességi és erőjátékok

A mozgásos játékoknak ebben a típuscsoportjában azok a játékok találhatók, amelyekben a játékmag valamely mozdulat, mozgás elvégzéséhez szükséges ügyesség vagy erő, gyakran mindkettő egyszerre. Történtek kísérletek a kettő elválasztására, ám ezek sikertelenek maradtak: legfőleg annyi állapítható meg, hogy az ide tartozó típusok egy részéhez inkább erő, más részéhez inkább ügyesség szükséges.

A mozgásos ügyességi és erőjátékoknak igen sok típusa van, köztük számos olyan, amelyhez nem kapcsolódik dallam: ilyen a talicskázás, a pecsenyeforgatás rúdon, az ördögmotollázás, a sőtörés (ebben szöveg van, de dallam nincs), a kötélhúzás, a láncszakító, a verespecsenye, a bakugrás, a vesszőparipázás, az ostorcsapó, a féllábazás, az ugróiskola és sok más típus. Van azonban számos olyan is, amelyhez jellemzően dallam is tartozik.

A típuscsoport 18 típusában összesen 180 dallamos romániai magyar játék található. Arra itt nincsen módunk, hogy valamennyit bemutassuk: a típusok közül is válogattunk, a legismertebbeket, leginkább elterjedteket választottuk ki.

Hintázás ülőhintán

Hintázni lehet forgóhintán és libikókán is, de dallamos szöveg csak az ülőhintán való hintázáshoz kapcsolódik, amelyben a játékmag a lengő mozgás. A típus elterjedtségét, ismertségét mutatja a hozzá kapcsolódó sokféle szöveg; a hosszabbakat a hintázók vagy a többi gyerek énekli, a szöveg végén a hintázónak le kell szállnia és át kell adnia a hintát a következőnek.

kotta: Egy üveg alma

kotta: Hinta-palinta

Guggolós körjáték

Az első csoportosan játszott játékok egyike: elsősorban kicsik, 3-6 évesek játsszák. Körbeállnak, és kézfogással elindulnak körbe. Közben énekelnek, a dal végén mindannyian egyszerre leguggolnak. A guggolás más játékokban is előforduló elem, itt azonban ez a játékmag: úgy kell leguggolni, hogy el ne essenek. Ez a kicsiknek még feladat, érdekes, a nagyobbaknak már unalmas.

kotta: guggolós

Kifordulós körjáték

A kifordulós körjáték a guggolóhoz hasonlóan a kisebbek játéka: a feladat itt a kör középpontjának háttal való körbejárás. A játékos körbeállnak, megfogják egymás kezét, és énekelve körbejárnak. A dal végén valakinek a nevét (keresztnevét) éneklük; az a játékos kifordul, s ezután háttal a kör középpontjának jár tovább. Utána a mellette álló nevét éneklük, és így tovább, amíg mindenki ki nem fordul. Egyes változatokban a név éneklésére az összes olyan nevű játékos egyszerre kifordul. Számos adatban említik, hogy utána be is fordulnak ugyanígy. A leggyakoribb változatok szövegkezdetek: „Lánc, lánc, eszterlánc”, ezek számos közlésben megtalálhatók: lásd Almási 1979: 6, 7. számok, Seprődi 1974: 87. szám, Olosz–Almási 1969: 278. szám, Demény 1998: 16, 17. számok, Jagamas 1984: 26, 27. szám; Veress 2002: 1429.

szám, Gazda 1980: 559. szám, Sebestyén Dobó 2001: 10, 11. számok. Itt más szövegkezdetű változatot mutatunk be, amelyből 12 adat található a gyűjteményben, s ennek a fele erdélyi. A szövegben megjelenő „Tarkományi gerenda” a többi változatban „Tartományi gerenda”.

kotta: Hej, gerenda

Kendős játék

A kendős játékot is körben játsszák. A gyorsaság ebben a típusban kiemelkedő jelentőséggel bír: a játékmag az, hogy a kört kerülő játészó a kendővel új körbejárót jelöl ki, a gyorsaság ebben többnyire fontos szerepet játszik.

A kendős a kört kívül kerül, a játészók közben énekelnek. A kendős vagy a kezébe nyomja valakinek a kendőt, vagy hátba üti vele, vagy ledobja mögé. Ez után többféleképpen folytatódhat a játék, a közben énekelt dal ettől független.

kotta: Tüzet viszek

Páros forgó

Ezt a játékot lányok játszották párban. Számos adat van arra, hogy kedvelték-kedvelik a forgások különféle formáit, az egyedül forgást éppúgy, mint a párban forgást, részben a szoknya kiterülése, részben a forgás okozta szédülés miatt.

A páros forgóhoz ketten egymással szembeállnak, úgy kapaszkodnak össze, hogy jobb kézzel a másik játészó jobbját, bal kézzel a balját fogják. Felsőtestüket kissé hátrafesztve, egymást kiegyensúlyozva forognak, közben énekelnek. A dal végén gyakran leguggolnak, aminek főként az a szerepe, hogy a forgást megállítsa. Kis szünet után kezdhetik újra.

kotta: Húzzad, húzzad magadat

Érdemes megemlíteni, hogy a típus 170 változata közül összesen 13 származik a romániai magyar gyűjtésekből: ez az általánosan igen népszerű játék arra kevésbé található meg.

Fogócskák

A fogócskákban a játékmag az, hogy valakit meg kell fogni. Itt tehát az esetek többségében a gyorsaság a legfontosabb feltétel, ha nem is az egyetlen. Mindegyik itt található típusban az a lényeg, hogy van menekülő és van kergető. Ha a kergető megfogja a menekült, ő lesz a kergető, vagy kiáll, vagy ő is kergető lesz (utóbbi esetben egyre több a kergető, végül a menekülők elfognak).

Számos fogócskatípust ismerünk: a játékmaghoz különféle szabályok járulhatnak, amelyek a fogó vagy a menekülő mozgásterét korlátozzák, a megfogás módját szabályozzák, kapcsolódhatnak hozzá szövegek, dallamok. A típusok többségében dallamos szöveg jellemzően nem fordul elő, de van, ahol igen. Romániai magyar fogócska jelenleg 170 található a gyűjteményben, ebből mindössze 6 típus 25 változatában jelenik meg dallam. Ezek közül azt a két típust mutatjuk be, amelyek viszonylag ismertnek, elterjedtnek tekinthetők, és vannak benne dallamos változatok.

Alvó csősz

A játékban az alvás, illetve az éneklés/szövegmondás a fogócska előjátéka. A fogó becsukott vagy eltakart szemmel áll vagy guggol. A többiek körülötte állnak vagy lépkednek, közben énekelnek vagy szöveget mondanak. A dal végén a fogó „fölébred”, a többiek szétszaladnak, ő kergeti őket. Akit elfog, az vagy cserél vele, vagy ő is fogó lesz, vagy kiáll, illetve valamilyen büntetést kap.

kotta: Lopom, lopom

Körkapus fogó

A játék szereplői a farkas és a bárány, vagy a gazda és a kecske, vagy a sas és a galamb. Fontos benne a fogó mozgását akadályozó elem, ezt a többi játészó biztosítja.

A játészók körbeállnak, választanak egyet, aki a körön belülre áll (a későbbiekben ő lesz a futó), és egy másikat, aki kívülre (ő lesz a fogó). A dal, szöveg vagy párbeszéd után a fogó kergeti a futót. Mindketten a kör körül, illetve a körön át szaladnak: a kör a futót segíti, a fogót akadályozza. Ez úgy történik, hogy a körben állók összefogják a kezüket, s a futónak kaput nyitnak (fölemelik összefogott kezüket), a fogó előtt azonban lecsukják. Ha a fogó elkapja a futót, új szereplőket választanak (esetleg a fogó és a futó szerepet cserél).

kotta: Künn a bárány

Vonulások

A vonulások lényege, hogy a játészók – többnyire énekelve – haladnak, olykor végigmennnek az egész falun. A vonulás nem minden esetben jelenti a csapat helyváltoztató haladását: egyes típusokban a játészók valamilyen térforma szerint vonulnak, de a csapat helyben marad.

A vonulások között található 120 romániai magyar játék közül 31 a bújó-vonuló, további 31 a kapus-hidas játékok típusainak valamelyikébe tartozik. 43-ról játékleírás hiányában nem tudni, hogy a két csoport melyikébe sorolandó. A további 15 változat elszórtan jelenik meg a vonulások egyéb típusaiban.

A bújó-vonuló játékok valamikor a tavaszi népszokások közé tartoztak: tavasszal a határ vagy a falu körüljárásával igyekeztek védelmet biztosítani a termésnek, illetve a falu lakosainak. Később a népszokás jeles naphoz vagy időszakhoz nem kötődő, bármikor játszható játékká vált, de még a 20. század második felében is kerültek elő olyan adatok, amelyek szerint ezt a játékot csak húsvét vasárnapján játszották eladósorban lévő lányok.

A kapus-hidas játékokban is kapu alatt vonul át a csapat, de azokban a dal végén a kaput lezárják, és aki előtte maradt, az vagy cserél az egyik kaputartóval, vagy valamelyik mögé áll, esetleg ő is kaput tart. Néhány olyan adat is ismert, amely szerint kiáll, és addig játsszák, amíg a lánc elfogy.

A csoportba tartozó játéktípusok kialakítása a vonulás módja szerint történt. A kapcsolódó dallamok, szövegek a játékmódtól függetlenek.

kotta: Bújj, bújj, zöld ág

Kanyargós járás

A kanyargós járás 3 lány körül történik újhoid-alakban: a lányok láncba fogódnak, úgy szaladnak körülöttük, és folyamatosan énekelnek. Ez a játékforma nem terjedt el a romániai magyarok között: a típusban összesen 4 erdélyi és 2 bukovinai változat található. Dallama

mindössze 3-nak van, de egyik sem a játékra jellemző változat: a jellemző szövegkezdetek leginkább dunántúliak, egy szövegtípus az északi dialektusba tartozik.

A romániai magyar dallamos változatok egyikét „Egy kis kertet kerítettem” szövegkezdettel énekli egy Kakasdra települt andrásfalvi asszony: nem zárható ki, hogy ott, Kakasdon tanulta, és valójában – a többihez hasonlóan, amelyet ezzel a szövegkezdettel ismerünk – az is dunántúli változat. A szöveget az asszony az „Erdő mellett nem jó lakni” strófikus mődal dallamára énekli. A másik változat szövegkezdete: „Kicsi madár, ne szállj minden száraz ágra”, dallama az „Elvesztettem zsebkendőmet” egyik jellegzetes dallamváltozata. A harmadik a bújó-vonuló vagy kapus-hidas játékok jellemző szövegének egy belső motívumával kezdődik („Nyissad, asszony, kapudat”), dallama ütempáros.

Rétes

Ebben a játékban a játszóknak láncba fogódnak, és a lánc folyamatos dalolás közben rétes formában becsavarodik: többnyire a láncot vezető szalad szűkülő körben befelé, köré tekerednek a többiek. Számos változatban ki is tekerednek, másoknak akkor van vége, amikor már nem tudnak tovább tekeredni. A romániai magyarok között nem mondható népszerűnek, a gyűjteménynek ebben a típusában mindössze 7 erdélyi adatot tartunk nyilván.

Figyelemre méltó, hogy az erdélyi változatok közül egynek sem szövege, sem dallama nincs följegyezve, a többinek pedig szövege és dallama is műköltés: ezek közül egy kivételével mindegyikhez a „Süssünk, süssünk valamit” kezdetű mődalt énekelték az adatközlők (egyhez egy másik mődalt „Csúszik a kígyó, tekereg” szövegkezdettel).

Szellemi játékok

A szellemi játékokban a játszóknak eszüket, szellemi képességeiket (memóriájukat, reagálási képességüket, tudásukat, önuralmukat stb.) kell használniuk. Ezekre persze a többi tömbbe tartozó játékokban is szükség van, akárcsak a mozgásra, de itt a szellemi tevékenység a játékmag, ami köré szerveződik a játék.

A szellemi játékok első típuscsoportjában (*Szellemi ügyességi játékok*) a feladat a szellemi képességek megfelelő használata. Segítik a kiejtést, pl. az „r” hang gyakorlását, de itt találhatók a nyelvtörők, nehezen kimondható, szándékosan túlbonyolított hosszú szavak, mondatok is. Mások a memóriát fejlesztik rövidebb-hosszabb szövegek mondogatásával, memorizálásával (láncversek, alliterálók, rímek stb.). Ismét másokban a gyors reagálás a központi elem (parancsolás, Húzd meg, ereszd meg, Mit visz a kis hajó stb.). Ezeknek a játékoknak jellemzően nincsen dallamuk, legfőljebb szórványosan fordul elő néhol egy-két dallamos változat.

A második típuscsoportban (*Beugratós játékok*) a játékmag valamely trükk, amelyet a beavatatlan játészó nem ismer. Valamennyi ide tartozó típus lényege, hogy a játék valójában másról szól, mint amire a játékot nem ismerő gondol: a többiek által elmondott játékszabály(ok) csak figyelemelterelésre szolgál(nak). A beugratások között vannak szóbeli és tevékenységbeli beugratások. A szóbeliek közé tartozik pl. az idegen hangzású beszéd, amiről a játékot nem ismerő azt gondolja, hogy más nyelvű szöveg, vagy a rímes válaszok, a beugratós szövegek, a beugratós mesék, a beugratós számolások és mások. A szóbeli beugratásoknak tehát van szövegük, de dallamuk nincsen, legfőljebb szórványosan jelenik meg egy-egy dallamos változat: a romániai magyar változatok mind dallamtalanok. A tevékenységbeli beugratásokban megjelenik ugyan valamely szöveg, de az is dallam nélküli.

Kitalálós játékok

A kitalálós játékokban a játékmag, minden játéktípus központi eleme, hogy valamit ki kell találni. Ide tartoznak azok a játékok, amelyekben a kitalálás valakinek, illetve valaminek a felismerése, a szavakból, betűkből vagy mozdulatokból való kitalálások, a memória segítségével, illetve a vaktában találgatások. Itt kaptak helyet a találós kérdések is, amelyek valójában nem játékok, de a folklór sok más eleméhez hasonlóan egyre inkább csúsznak életkorban visszafelé, a gyerekekhez.

A kitalálós játékok között kevés a dallamos változat, mindössze egy típus tekinthető jellemzően dallamosnak.

Kitalálós körjáték

A gyűjteménynek ebben a típusában 10 dallamos romániai magyar változat található. A játszó körbeállnak, középen áll vagy guggol egy. A dal végén valaki odamegy mögé, befogja a szemét (vagy akár elé is állhat, ha már be van kötve a szeme), és a középen lévőnek vagy hangjáról, vagy arcát, haját megtapogatva kell felismernie. Olyan változat is ismert, amelyben a középen álló megy oda valakihez, és őt kell fölismernie.

kotta: Búzavirág koszorú

kotta: Árva Panna húgom

Rejtő-kereső játékok

A rejtő-kereső játékokban a központi elem, a játékmag a keresés: az eldugott tárgyat vagy elbújt személy(ek)e)t kell megkeresni, megtalálni.

Ebben a típuscsoportban is mindössze egy típus van, amely jellemzően dallamos változatokat tartalmaz.

Gyűrűsdi

Ez a játék a romániai magyarok között is népszerűnek tekinthető. A játszó körbeállnak, választanak egy osztót (eldugót) és egy keresőt. A kereső a körön kívül áll, az osztó belül. Két tenyere közé veszi a gyűrűt (vagy egyéb apró tárgyat), és az énekelt dal negyedeire mindig más játzó összetett tenyerei fölé tartja a magáét. Az egyik játzó tenyerébe belecsúsztatja a gyűrűt úgy, hogy ne látsszon, melyikébe. Ez a folyamat az osztás. A dal végén behívják a keresőt, akinek meg kell találnia a gyűrűt valakinek a kezében. Rámutat valakire, és ha annál van a gyűrű, legtöbbször láncszerű csere történik (akinel a gyűrű van, kereső lesz, a kereső osztó, a volt osztó beáll a körbe a többiek közé), ha nincs ott a gyűrű, akkor a kereső és az osztó is ugyanaz marad.

kotta: Cseng-peng

Járolhat még dallam a Csúszda típushoz, amelyben a körben állók, ülők, guggolók hátuk mögött adogatják körbe a tárgyat, amelyet a körön belül lévőnek kell megtalálnia. A gyűjteményben lévő romániai magyar adatok között azonban csak egy dallamos változat van, abban pedig a kendős játék Tüzet viszek szövegkezdetű változata szerepel.

Tiltó játékok

A szellemi tevékenységek közé tartozik az önuralom, önfegyelem is. A tiltó játékok lényege, hogy bennük valamely cselekvés tilos. Aki mégis megteszi, büntetést kell

elszenvednie: vesztes lesz, kinevetik, kiesik a játékból vagy zálogot ad. Tilos lehet a pislogás, a megmozdulás, egyes szavak kimondása vagy egyáltalában a megszólalás, illetve a nevetés.

Nevetéstilalom

A nevetéstilalom játékokban különféle módokon próbálhatják rábírní a játszó, hogy nevessen: csiklandozzák, nevetető szöveget mondanak, kérdésekre mulatságos szöveget kell mondania stb. A nevetetés egyik fajtája úgy történik, hogy a játszó dalolva körben járnak, a dal végén leguggolnak. A dal szövegében szerepel, hogy nem szabad nevetni, talán ezért nem tudják néhányan megállni, hogy ne nevéssenek. Egyes változatokban a kör közepén van valaki, aki egyenként neveteti a többieket, másokban csak figyel, hogy ki neveti el magát.

kotta: Aranykútba kacsintottam

Párválasztó játékok

A párválasztó játékok tömbjébe azok a játékok kerültek, amelyekben az érzelmi kapcsolatok a legfontosabbak: ezekben elsősorban – főleg kisebb korban – a lányok és lányok közötti baráti kapcsolatok játsszák a főszerepet, a fiúk és lányok közötti vonzódás csak később kerül előtérbe.

A párválasztó játékok között található a legtöbb dallamos változat, a 831 dallamos romániai magyar játék közül 227.

Párválasztó körjátékok

Minden párválasztó körjáték cselekménye azonos: a játszó körben állnak, közepén áll valaki, aki a dal végén vagy közben párt választ. Ha a párválasztás a dal közben történik, a pár táncol a dal végéig. Utána a választott marad a kör közepén, a választó pedig az ő helyére áll a többiek közé.

A típuscsoportban a típusalkotó elemet a játék közben énekelt dal jelenti. A 28 típusból, amelyben dallamos romániai magyar változat található, itt az 5 legismertebbet és legelterjedtebbet mutatjuk be.

Fehér liliomszál

A játék szövege számos olyan elemet őriz, ami a kereszténység előtti hiedelemvilággal kapcsolatos. A romániai magyarok között is elterjedtnek tekinthető.

A hiedelemháttér az oka annak, hogy a közepén álló – jelzésszerűen, nem naturálisan! – megjátssza a vízbe ugrást, támaszkodást, fészülködést, mosakodást és törölközést. A párválasztás a törölközéskor történik.

A szövegkezdet nem csak „Fehér liliomszál”, hanem „Kék liliomszál”, „Aranyos árvácska”, „Bársony ibolyácska” is lehet, a szöveg folytatása mutatja, hogy ezek is ide tartoznak. A „Fehér liliomszál” dal lehet füzér eleje is, különféle egyéb dallamok, szövegek követhetik (Sergesd meg rózsádat, Adjon Isten lassú esőt, Konkolyével, tiszta búza, Hajlik a meggyfa, Kis kacsá fürdik, Vidd el, ördög, vidd el stb.): a gyűjteményben lévő romániai adatok inkább magukban álló változatok, köztük mindössze egy füzér szerepel.

kotta: Bársony ibolyácska

Kis kacsá fürdik

A „Kis kacska fürdik” szövegkezdet sokféle játékban megjelenhet: a párválasztó körjátékokon kívül többnyire kifordulós körjátékokhoz kapcsolódik, de játszanak rá más játékokat is. A „Kis kacska fürdik” szövegkezdetű kifordulós körjátékokban a szöveg vége „Fordulj ki, fordulj ki, aranyos Mariska”, illetve ennek változata, a párválasztó játékok szövegtípusában azonban valamely szöveg (a bemutatott példában „Melyiket választja”) utal arra, hogy a középen álló párt választ. Ez után következnek az egyéb szövegek.

kotta: Kis kacska fürdik

Hajlik a meggyfa

Az egyik leginkább elterjedt párválasztó körjáték a romániai magyarok között. A változatok túlnyomó többsége „Érik a meggyfa” szövegváltozattal kezdődik: a 40 közül mindössze 4 erdélyi adatban jelenik meg a „Hajlik a meggyfa” szövegkezdet. Az „Ezt szeretem” szövegrészre csaknem minden változat dallamában a más dialektusokban is gyakori hármashangzat jelenik meg (lásd pl. Almási 1979: 1. szám, Seprődi 1974: 86. szám, Seres 1984: 615. szám, Veress 2002. 1373. szám). Összesen 8 olyan található a 40 romániai magyar változat között, amelyben ez a dallamrész nem hármashangzatos.

kotta: Érik a meggyfa

A pünkösdi rózsa

Más játékokhoz (a mozgásos játékok között található kifordulós körjátékokhoz, vonulásokhoz stb.) is kapcsolódó szöveg. Dallamának számos változata négy ütempárból áll, az ütempárok 6.6.8.6. szótagszámú strófikus formába rendeződnek.

kotta: A pünkösdi rózsa

Elvesztettem zsebkendőmet

A lakodalmas párnatánc emlékét őrző szöveg: a játékban párna már nem szerepel, kendő is inkább csak a szövegben. Strófikus dallamra éneklik (lásd pl. Seres 1984: 638. szám), egyes változatok két dallamsor helyett csak egyet tartalmaznak. Az itt bemutatott változat 4x4 strófákba rendeződött ütempárból áll.

kotta: Elvesztettem zsebkendőmet

Leánykérő játékok

A leánykérő játékok típuscsoportjában az a játékmag, hogy egy játész elviszi (maga mellé, maga mögé állítja) a többit. Akit elvisz, az nem kiáll a játékból, hanem csatlakozik hozzá.

A leánykérő játékok között vannak várkörjátékok anya nélkül, várkörjátékok anyával, körben kapuzós és sorjáték. Számos változatból hiányzik a játék leírása/elmondása, a gyűjtő csak a játékhoz énekelt dalt rögzítette.

Az anya nélkül játszott változatokban a játészók körbe állnak, egy a kérő, ő kívülről kerül a kört. A dal végén elvisz valakit a körből, és addig játsszák, amíg a kör el nem fogy.

~ Erzsébet ~

Ebben a típusban a szövegkezdet többnyire „Hol jársz, hová mész”: a szövegváltozatokat összetartó elem Erzsébet, aki többnyire Erzsébet asszony, esetleg Szent Erzsébet vagy Szent Erzsébet asszony. Ebben az alcsoportban „A gazda rétre megy” német eredetű játék típusán kívül ez az egyetlen típus, amelyben vannak romániai magyar változatok.

kotta: Hova jártál

Az anyával játszott várkörjátékokban a kérőn kívül a másik állandó szereplő az anya. A kérő a körön kívül jár körbe, az anya a körön belül áll. Párbeszéd után az anya odaadja az egyik lányt a körből (azt, aki mögött a kérő áll), ő a kérőhöz csatlakozik.

Ennek az alcsoportnak 8 típusában szerepel romániai magyar játékváltozat, de egy kivétellel mindegyikben 5-nél kevesebb.

Most viszik, most viszik

Ez az anyával játszott várkörjátékok egyik leggyakoribb szövegkezdete: a gyűjteménynek ebben a típusában 44 romániai magyar változat található, közülük 25 dallam nélkül van rögzítve, 19 dallamos.

A kérő az anyával folytatott párbeszéd után viszi el a lányt, és amíg kerülik a kört, addig éneklük a dalt. A szöveg a lakodalomnak azt a mozzanatát idézi fel, amikor a menyasszonyt a vőlegényes házhoz viszik.

kotta: Viszik már

A gyűjtemény Körben kapuzós típusában mindössze 2 bukovinai, a Sorjáték típusban 1 erdélyi változat található: egyik sem nevezhető elterjedtnek a romániai magyarok között.

A *Párválasztó társasjátékok* típuscsoportjának játékait többnyire együtt játsszák a lányok és fiúk, de ezek a játékok (Fordulj, bolha, Kútba estem, Megy a kosár és mások) jellemzően dallamtalanok.

Mondókák

A mondókák tömbjében az alkalomhoz kötött játékok találhatók, amelyekre kizárólag akkor kerül sor, ha az alkalom fennáll. Naphívogatót csak akkor énekelnek, ha hideg van és nem süt a nap, esőbiztatót akkor, ha esik a tavaszi langyos eső, gólyamondókát akkor, ha meglátják tavasszal az első gólyát, altatódalt akkor, ha azt akarják, hogy a kisbaba elaludjon.

Mondókából 208 dallamos változat található a romániai magyar játékok között, csaknem annyi, mint ahány párválasztó játék. Valamennyit bemutatni itt nem áll módunkban, de néhányat kiválasztottunk közülük.

Természetmondókák

A természetmondókák a különféle természeti jelenségekhez, elsősorban a naphoz és az esőhöz szólnak.

Naphívogató

A hideg, a fázás ellen a gyermek a naptól kér segítséget. A gyűjteményben a naphívogatók típusában 21 erdélyi változat található, ezek közül 12 dallam nélkül, 9 dallammal van följegyezve.

A naphívogató dallamának ismert változatai (lásd pl. Gazda 1980: 65, 66a, 66b, 67. számok, Demény 1998: 18. szám, Veress 2002: 350. szám) helyett itt egy szokatlan dallamot mutatunk be.

kotta: Süss fel, nap

Eső

Az esőhöz kapcsolódó magatartás többféle lehet. Az angol esőmondókákban az eső elküldésével találkozunk („Rain, rain, go away”), mivel ott bőséges az eső; a magyar esőmondókák többnyire örvendenek az esőnek, legalábbis az archaikus szövegek. A típusban található 34 romániai magyar változat közül 30 dallam nélkül van följegyezve, mindössze 4 dallamos.

kotta: Esik az eső

A *Növénymondókák* típuscsoportban jellemzően dallam nélküli játékok találhatók: levéltépdéső, sóskához szóló, kukoricapattogtató és növényirtó. Ennek megfelelően az ezekben a típusokban található 34 romániai magyar változat közül mindössze 2-nek van dallama, mindkettő egyedi adat.

Állatmondókák

Az állatmondókáknak a növénymondókákkal ellentétben igen sok típusát különböztetjük meg. Gyakori köztük a hangutánzó, de éppoly gyakori a valamely állathoz vagy róla szóló mondóka is: a kettő gyakran keveredik, illetve – mivel a szövegeket gyakran egy-egy állatra jellemző „hanghordozással” mondják – szétválaszthatatlan. Az elsődleges funkció az állathoz vagy állatról szólás.

A gyűjteményben található 543 romániai magyar állatmondóka túlnyomó többségének, 483-nak dallama nincs vagy nem ismert, mindössze 60 dallamos változatot tartunk nyilván. Ezek között található 4 daru-, 1 fecske-, 8 gólya-, 1-1 ülű-, varjú- és cserebogár-mondóka, 10 katicabogár-, 2 béka-, 20 csiga-, 3 páva-, 1 bika-, 2 kutya- és 6 macskamondóka. Itt kettőt mutatunk be: a darumondókát, amelynek a gyűjteményben csak moldvai változatai vannak, és egy csigamondókát, amelyből a legtöbb van a romániai változatok között.

Daru

A daruhoz szóló mondókák a madár költözését igyekeznek megakadályozni vagy segíteni. A költözést akadályozó darumondóka:

kotta: Daru, daru

Amikor aztán megsajnálják a darvakat, útjukra engedték őket: ugyanezt mondták, csak „Kötöm el az utadat” helyett „Kikötöm az utadat” szerepelt a szövegben.

Csiga

A romániai magyar csigamondókák között a legtöbb változatban a csigát a házából hívogatja ki a gyermek.

kotta: Csigabiga, bújj ki

Ölbelieknek szóló mondókák

Az ölbelieknek szóló mondókák között találjuk az altatódalokat, továbbá számos más mondókát, amit fürdetés, etetés, állítás, jártatás stb. közben mondanak a kicsiknek. A 205 ide tartozó romániai magyar mondókából 159 altatódal, 46 más mondóka: ez utóbbiak közül mindössze egy dallamos adat van. Itt csak az altatódalokkal foglalkozunk: a 159 altatódal között szintén igen sok, 106 a dallam nélkül följegyzett, de 53 dallamos.

Az altatódalok között számos olyan változat található, amely a játékdalok többségétől eltér. Előfordul, hogy nem kifejezetten altatódallal altatják a kicsit, hanem balladát vagy lírai dalt (pl. keservest) énekelnek neki: ezek a dallamok azért különböznek, mert nem játékdalok. Vannak azonban olyan változatok is, amelyek rengetőszavakat is tartalmazó altatódalok, mégsem ütempárosak, hanem pl. a Népzenei Típusrendben pszalmodizálóként meghatározott stílusba tartoznak. Bemutatott példánk is ilyen altatódal.

kotta: Beli, buba

DALLAMOK

Ütempáros dallamok

A romániai magyar játékdalok hangkészlete, hangterjedelme igen sokféle lehet a mindössze két hangot tartalmazó változatoktól a teljes hétfokú hangsort magukban foglalóig.

Vannak bichord hangkészletű dallamok: ilyen pl. az előbbieken bemutatott Künn a bárány, és ilyen az Áspis, kerekese is, amelynek csak a végén jelennek meg más hangok, de az x-fejű kották arra engednek következtetni, hogy az már nem valódi dallam. Bichord dallamot közöl Jagamas is (Jagamas 1984: 2, 3, 5. számok).

Biton változatok is szerepelnek a gyűjteményben, ezek között elsősorban kistercnyi (*s-m*) hangterjedelmű dalok találhatók: ilyenek az előzőekben bemutatott „Guvadj meg, fűzfa”, „Síp, szólj, gyere ki”, „Gyí, lovam, Barassóba”, „Húzzad, húzzad magadat”, de van köztük nagyterc (*m-d*) hangterjedelmű változat is (pl. Seres 1984: 327. szám). Kvart hangterjedelmű biton dallam az előbbieken bemutatott „Hinta-palinta”.

Érdekes átmenet a bichord és trichord hangkészlet között az előbbieken bemutatott „Hőc, hőc, katona”. Mindhárom hang előfordul benne, de első felében csak *r-m*, a másodikban pedig csak *r-d*, ez tehát olyan mintha két különböző magasságban énekelt bichord dallam követné egymást.

Ritka a valódi *m-r-d* trichord hangkészlet, de azért előfordul: a gyűjteményben található egy Kémerről származó trichord dallamú „Elvesztettem zsebkendőmet” szövegkezdetű játékdal, a publikált változatokból ilyen pl. MNT I. 145. és 146. szám, ill. Demény: 1998. 6. szám. Előfordul, hogy a *m-r-d* kezdés után a dallam hangkészlete bővül, hangterjedelme megnövekszik, mint pl. a MNT I. 127. számú dallamban. Ott az 5. ütempár után megjelenik a dallamban egy *fa*, a 11. ütempár után *so*, *la* és *ta*, a 15. után pedig a felső *do* is. Hasonló Almási 1979: 1. szám is, ahol az első 6 ütempár trichord, ez után a dallam pentachorddá bővül, megjelenik benne a *fa* és *so*, de mindössze négy ütempár erejéig. A 11. ütempártól ismét visszatér a trichord dallam, a 18. ütempárban megjelenik egy *fa*, majd a 22–25.

ütempárokból ismét a *fa* és *so*, a 28. ütempárban pedig a *fa*. A dallam 30 ütempárból áll, s érdekessége a trichord, tetrachord és pentachord hangkészlet váltakozása.

Megjelenik a romániai magyar változatok között a kvart hangterjedelmű triton hangkészlet is: ez tulajdonképpen a *s-m* hangokon énekelt biton dallam felső *la*-val kibővített *s-l-s-m* változata. Ilyen pl. az előbbiekben bemutatott „Keringő bába”, illetve Seres 1984: 363. szám. Más kvart hangterjedelmű triton hangkészlet, *r-d-l* jelenik meg az előbbiekben bemutatott „Esik az eső” dallamában. Kvint hangterjedelmű triton dallamok a katonai kürtjelet idéző *d-m-s* hangkészletű változatok: nem véletlen, hogy elsősorban a katonásdi rigmusokhoz vagy katonacsúfolókhoz kapcsolódnak (lásd MNT I. 1049. szám, Seres 1984: 369. szám), de Jobbágytelkén pl. altatódal is énekeltek ilyen dallammal.

A tetrachord hangkészletű teljes játékdal ritka, de megtalálható a romániai magyar játékdalok között (lásd MNT I. 112. szám). Előfordul a *l-s-m-d* tetraton hangkészlet is, az előbbiekben bemutatott dallamok közül ilyen a Göndör pápa és a Tüzet viszek.

A pentachord is ritka: ilyen az Elvesztettem keszkenyőmet. A hasonló dallamok legtöbbször kibővülnek a felső *la*-val, és hexachorddá válnak: a teljes magyar nyelvterület játékdalainak nagy része ilyen, a romániai magyar változatoké szintén.

A magyar népi játékok dallamainak túlnyomó többsége nagyterces, de előfordulnak kisterces változatok is. A romániai magyar játékdallamok között is megjelenik a kisterces hexachord hangkészlet (lásd MNT I. 115, 116. számok). Különleges kisterces hexachord a MNT I. 356. szám dallama, amelynek hangkészlete *fi-m-r-d-t-l*. Ez nem igazi hexachord, hanem egy trichord és egy pentachord dallam: első fele *m-fi-m-r*, második fele *m-r-d-t-l*.

A hangkészletek között megjelenik a hétfokú hangsor is: ilyen az előbbiekben bemutatott különleges „Süss fel, nap”, amit a szokásos nagyterces hexachord (lásd pl. Gazda 1980: 65. szám, Demény 1998: 18. szám, Veress 2002: 350. szám) helyett kisterces hétfokú dallamra énekelt az adatközlő.

Strófikus dallamok

A népi játékok dallama általában ütempáros, de megjelennek köztük strófikus dallamok is. Ilyeneket jellemzően részben a felnőttek által a kisbabának énekelt altatódalok, részben a párválasztó körjátékok között találunk, de máshol is előfordulnak. Strófikus dallamok kapcsolódnak a műköltési és az idegen eredetű játékok egy részéhez is.

Altatódalok

Az altatódalok között számos strófikus dallamváltozat található. Van köztük pentaton és teljes hétfokú hangsor hangkészletű, oktáv vagy nóna hangterjedelmű, négy-, öt- és kétsoros, van olyan is, amelyben a hexachord hangkészletű négy ütempár strófába rendeződött. Az előbbiekben bemutatott „Beli, buba, beli” változatnál már megjegyeztük, hogy az a pszalmódizáló stílusba tartozó, *d-r-m* hangokon kezdődő dallam. Mindazonáltal a romániai magyar altatódalokban más dallamkezdetek is gyakoriak (lásd pl. Almási 1979: 59. szám, Demény 1998: 107. szám, Jagamas 1984: 7. szám).

Párválasztó körjátékok

A párválasztó körjátékok több típusában is találkozunk strófikus dallamokkal. Ennek oka részben az lehet, hogy az ütempárok strófává szilárdultak, részben az, hogy a párválasztás után ketten táncolnak a körben, s ehhez kapcsolódhatnak strófikus táncdallamok.

Fehér liliomszál

Az ebben a típusban lévő romániai magyar változatok túlnyomó többségében nincs tánc, ezért a szöveget nem követik füzérszerűen egyéb szövegek-dallamok, amelyek között szerepelhetne strófikus dallam. A Bársony ibolyácska szövegkezdettel bemutatott változat sem szilárdult strófává (lásd Demény 1998: 11. szám, Veress 2002: 1367. szám, Gazda 1980: 540, 541. számok, Sebestyén Dobó 2001: 8. szám), de a MNT I. 223. és 581. nyolc ütempárja igen: a 223. két versszakba, az 581. egybe. A versszakokba rendeződés sajátos példáját mutatja Olosz–Almási 1969: LXXXV. szám dallama, amely két különböző versszakba rendeződik: az első 6.6.6.6, a második 4.4.8.6. szótagszámú. A dallam első fele mindkettőben *s-l-s-m*, de második fele a két versszakban kismértékben különbözik.

Érik a meggyfa

Az előbbieken bemutatott Érik a meggyfa dallama a legkevésbé sem strófikus, ám a Veress Ilona közölte változat (Veress 2002. 1376. szám) igen. Annak dallama Kinyílt a rózsza szövegkezdettel ismert, így található meg a Népzenei Típusrendben⁴. A MNT I. 821. ugyanennek a dallamnak egy változatát Sötét az erdő szövegkezdettel közli. A Kinyílt a rózsza és a Veress által közölt Érik a meggyfa dallama pentaton, hangterjedelme nagy szext. A Sötét az erdő szövegkezdetű dallamban nincsen alsó *so*, ezért hangterjedelme nagy szext helyett kvint, viszont kétszer is megjelenik benne a *ti* hang.

Elvesztettem zsebkendőmet

Ezzel a szöveggel is játszanak párválasztó körjátékot, s nem véletlen, hogy változatai általában strófikusak, hiszen – ahogy a közölt változatnál már megjegyeztük – a lakodalmas párnatánc, tehát felnőtt dal maradványáról van szó. Az előzőleg bemutatott változaton kívül másfajta strófikus dallammal is előfordul: a dallamok egyik fajtáját Gazda Klára közli (Gazda 1980: 580. szám), a másik dallamfajta (lásd pl. Almási 1979: 10. szám, Seres 1984: 638. szám, Veress 2002: 1452. szám, Gazda 1980: 581. szám stb.) a gyűjteményben található változatok alapján a romániai magyarok között a leginkább elterjedtnek tekinthető.

Műköltések

Kicsi kutya tarka

Ez a műdal⁵ talán óvodai hatásra terjedt el a magyar nyelvterület nagy részén. Változatait Esztelnekről közli Gazda Klára (Gazda 1980: 128, 129. számok). Érdekességgént említhető, hogy erre a dallamra Jobbágytelkén egy altatódalt is énekeltek „Tente, baba, tente” szövegkezdettel.

Beültettem kiskertemet

Tandal, a szöveg és a dallam egyaránt idegen a magyar néphagyománytól. A 19. század második és a 20. század első felében terjedt el az óvodák működésének következtében szinte a teljes magyar nyelvterületen (erdélyi változatait lásd pl. Horváth 1971: 458. szám, Jagamas 1984: 29. szám, Gazda 1980: 585. szám). Jellemzően a mozgásos ügyességi és erőjátékok közé tartozó versenyfutás-játékhöz kapcsolódik, de párválasztó körjátékként is megjelenik: a játék ilyen alakulása valószínűleg pedagógusi közreműködés következménye.

⁴ Népzenei Típusrend 16.193.0/2.

⁵ Dallamát lásd a Népzenei Típusrend 16.242.0/0 számú típusában „Kutya, kutya tarka” típusszöveggel.

Süssünk, süssünk valamit

A „Süssünk, süssünk valamit” (lásd MNT I. 1153, 1154. számok, Olosz–Almási 1969: 280. szám, Veress 2002: 568. szám, Gazda 1980: 560. szám) dallama és szövege egyaránt műköltés. A dallam strófikus: első sora *s-l-s-m* motívummal kezdődik, mint a játékokhoz kapcsolódó ütempáros dallamok nagy része, de utána szekvenciás menet következik. A sor megismétlését hármashangzatok követik. A műdalhatást erősíti a szöveg műköltés volta: olyan szájbarágósan magyarázza el a rétes készítésének módját, ami a népköltésben nem fordul elő. A dal népszerűségét bizonyosan fokozta, hogy a játék könnyen tanítható, és hogy a dalt Bartók Béla is feldolgozta (Bartók 1908-1909: I. 1. szám).

Körben áll egy kislányka – Tiszaparti kisleány

Népies műdal eredetű strófikus dallam és szöveg (Kerényi 1961: 232), Moldova kivételével a gyűjteményben a teljes magyar nyelvterületről vannak adataink. A dallam típuszáma a Népzenei Típusrendben 17.218.0/1 (erdélyi változatait lásd pl. Seres 1984: 614. szám, Veress 2002: 1418. szám, Gazda 1980: 546. szám). A műköltési eredetet a dallamban a mély járás, plagális kadencia, funkciós fordulatok, hármashangzatok, a szövegben pedig a felállás és a játék szájbarágóan részletes magyarázata mutatja.

Csákváron volt egy kápolna

Szövege, dallama és játékmódja (szövegmegjátszás) egyaránt mutatja a műköltési eredetet. A dallam összevethető „Az egri ménes mind szürke” kezdetű műdallal (Kerényi 1961: 232). Vargyas szerint (Vargyas 1988. 530–531.) a szöveg közben megjelenő, azt félbeszakító refrén francia eredetű, mi is bizonyosan onnan vettük át ezt a formát: hasonló refrén egyébként a szlovákoknál is található (lásd MNT I., jegyzet a 949–950. számú dalokhoz). Háromsoros libizaré-dal (szerkezetéről lásd Bartók 1924: LXVI), ami elüt a túlnyomórészt négysoros magyar népdalformától, és a dallamban lévő plagális és mély járású fordulatok idegenek a magyar népzenétől. A gyűjteményben lévő 3 romániai magyar változatból egyet Gazda Klára közléséből (Gazda 1980: 539. szám) ismerünk.

Idegen eredetűek

Az idegen eredetű strófikus dallamok között található a „Nyuszi ül a fűben” és a „Mit akar itt ez az egy ember” is, de ezek dallamai hasonultak a magyar dallamokhoz. A „Nyuszi ül a fűben” játékot (lásd Jagamas 1984: 32. szám, Veress 2002: 1366. szám, Gazda 1980: 536. szám) a magyar népi játékdalokhoz hasonló *s-l-s-m* kezdetű hexachord ütempáros dallamra játsszák, bár szövegében és játékmódjában megmaradtak az idegen eredetet jelző elemek (szájbarágós szöveg, szövegmegjátszás). A „Mit akar itt ez az egy ember” leánykérő sorjáték, nemcsak dallama, hanem szövege és játékmódja is hasonult a magyar népi játékokhoz, de elsősorban a Dunántúlon és az északi területeken terjedt el, a romániai magyaroktól mindössze egy változat (Veress 2002. 1379.) szerepel a gyűjteményben. További három idegen eredetű játék nem hasonult a magyar népi ízléshez, ezeket a következőkben részletezzük.

Megy a gyűrű vándorútra

Gyűrűsdi játékhoz éneklük a „Csön-csön gyűrű” (az előbbieken „Cseng-peng gyűrű” szövegváltozattal bemutatva) helyett. Többnyire német, illetve délszláv eredetű dallammal jelenik meg⁶: az idegen eredetet mutatják a dallamban a szekvenciás és a mély járású részek. A MNT I-ben a XI. fejezetben található („Más népek dalaival rokon gyermekdalok”). Erdélyi változatát Gazda Klára közléséből ismerjük (Gazda 1980: 674. szám).

Repülve jön egy madárka

Német eredetű szöveg és dallam (lásd pl. MNT I. 1090.)⁷; a szöveg fellengzős és szájbarágós, a dallam szekvenciás, a játékmód szövegmegjátszás, utána párválasztás.

A gazda rétre megy

A játék (dallamos változatát lásd Gazda 1980: 551 szám) módja egyezik az anya nélkül játszott leánykérő várkörjátékokéval: egy játzó a kört kívül kerüli, és minden dallam után elvisz valakit a körből, aki csatlakozik hozzá. Dallama azonban német eredetű, és nem hasonult a magyar változatokhoz. Kodály is említést tesz róla a MNT. I. kötetének előszavában: „Idegen elem, mint a nyelv életében, vagy meghonosul, vagy idegen marad. (...) Ha ellenben a budapesti játszótereken „A gazda rétre megy” dallamát halljuk, messziről azt hisszük, hogy német gyermekek játszanak” (MNT 1951. XV). Az idegen eredetet leginkább a felütések mutatják: a felütés ellenkezik a magyar nyelv hangsúlyviszonyaival, amelyben mindig a szavak első szótagján van a hangsúly. Még a német eredetű játékok többségének dallamában sincs felütés, de ebben megmaradt.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az eddigiekből kiderül, hogy a romániai magyar játékok között éppúgy vannak dallamos és dallam nélküli játékok, mint a magyar nyelvterület többi dialektusában. Végigvizsgáltuk az ütempáros dallamfajtákat, és megállapítottuk, hogy közöttük (akár a teljes magyar nyelvterület dallamai között) elsősorban ütempáros, nagyterces, penta-, illetve hexachord hangkészletű dallamok a jellemzőek, de vannak kisebb hangterjedelmű, kevesebb hangból építkező és kisterces változatok is. Végigvettük a romániai magyar játékdalok között megjelenő strófikus formákat is, ebből a vizsgálatból nyilvánvalóvá vált, hogy ezek elsősorban az altatódalok és a párválasztó körjátékok között jelennek meg. A műköltési, illetve idegen eredetű dallamokat is bemutattuk.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a romániai magyar népi játékok sem dallamukban, sem szövegükben, sem játékmódjukban nem különböznek lényegesen a magyar nyelvterület többi részén ismert játékoktól. Mindazonáltal az erdélyi és moldvai dialektusnak vannak sajátosságai, eltérései a többi dialektustól. A páros szökdelő típusának 180 változata közül mindössze 5 erdélyi játék található a gyűjteményben: 4-et Gazda Klára közölt⁸, 1 külső gyűjtőtől érkezett 1971-ben. A páros forgónak 170 változata közül csak 7 tartozik az erdélyi dialektusba, illetve az alföldi dialektus romániai részébe. A leánykérő játékok közé tartozó Sorjáték típusban egyetlen erdélyi változat található. A legjelentősebb különbség a vonulások típuscsoportjában mutatkozik: ismertnek, elterjedtnek valójában csak a bújó-

⁶ Az MNT I. 1050. számú dalhoz fűzött jegyzet bemutat egy 1845 előtti német dallamváltozatot is, valamint utal horvát változatra. Az 1051. dalhoz fűzött jegyzet a „Ti si mila moja” kezdetű délszláv népdalra utal (lásd MNT 1951. 856-857. l.).

⁷ Ennek dallama eltér az általánosan elterjedt változattól (utóbbit lásd pl. Gazda 1980: 418. Jegyzet az 542. számú játékhoz).

⁸ Gazda 1980. 532, 533, 534.

vonuló és a kapus-hidas játékok típusai bizonyultak, a Kanyargós járás típus 6 változata és a Rétes típus 7 változata (mind a 7 mūdalt tartalmaz) nem meggyőző, még kevésbé az a Lánckészítés típus 2 változata (az egyik hiányos leírással). A vonulások többi típusa (sövényfonás, átfordulós kapuzás) a többi dialektusban sem igazán elterjedt, de Erdélyből, Moldvából egyetlen adatunk sincsen. Mindez részben annak köszönhető, hogy Erdélyből és főleg Moldvából túl kevés az adatunk, de azt is mutatja, hogy nem minden játék egyformán népszerű mindenhol, egy-egy dialektus sajátosságaihoz az is hozzátartozik, hogy ott mi jellegzetes, és mi nem az.

A romániai magyar népi játékok dallamai jellemzően nem mutatnak különbséget a magyar nyelvterület többi részének dallamaihoz képest akkor sem, ha különleges dallamok előfordulnak közöttük. Ezek nagy részét itt bemutattuk és kommentáltuk.

El kell ismernünk, hogy 831 dallam nem tekinthető túl soknak, de jelenleg több nem áll rendelkezésünkre. A romániai magyar folklórarchívumokban remélhetőleg ennél jóval nagyobb mennyiségű játékanyagot tartanak nyilván, és azok vizsgálata finomíthatja, vagy akár felül is írhatja az itt közölt eredményeket.

Rövidítések és referenciák

AP: Akadémiai Pyral lemez a MTA BTK Zenetudományi Intézet hangarchívumában.

KR: Kodály-rendi azonosító szám a MTA BTK Zenetudományi Intézet archívumában.

LSZ: leltári szám a MTA BTK Zenetudományi Intézet archívumában, hangfelvétel nélküli adat azonosítója.

ALMÁSI István

1979 *Szilágysági magyar népzene*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

BARTÓK Béla

1908–1909 (1999) *Gyermekeknek*. 1999-ben a kiadó: Edition Musica, Budapest

1924 *A magyar népdal*. Rózsavölgyi és Társa, Budapest

BORSAI Ilona

1977 Népdalkörök és népzene gyűjtés. In: *Népdalkörök kézikönyve*. Budapest. 21–30. NB. A könyv (Olsvai Imre tulajdona) egyszer volt a kezemben, akkor a tanulmányt lemásoltam, a kiadót nem írtam föl. Olsvai halálával nem tudom, hova került, a kiadót kideríteni nem sikerült.

DEMÉNY Piroska

1998 *Aranyosszék népzeneje*. Néprajzi Múzeum, Budapest

GAZDA Klára

1980 *Gyermekevilág Esztelneken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

HORVÁTH István

1971 *Magyarózdai toronyalja*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár

JAGAMAS János

1984 *Magyaró énekes népzeneje*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KERÉNYI György

1961 *Népies dalok*. Akadémiai Kiadó, Budapest

KISS Áron

1891 *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest. Reprint kiadás: 1984, Könyvértékesítő Vállalat, Budapest

MNT I.

1951 *A Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest

OLOSZ Katalin – ALMÁSI István

1969 *Magyargyerőmonostori népköltészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SEBESTYÉN DOBÓ Klára

- 2001 *Én elmenyek kicsi búval. Kászoni népzene és néphagyományok 1952-ből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár
- SEPRŐDI János
- 1974 *Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- SERES András
- 1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- VARGYAS Lajos
- 1988: Lírai népköltészet. In: *Magyar Néprajz V*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 427–565.
- VERESS Ilona
- 2002: *Mezőcsávási gyermekfolklór*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár
- VISKI Károly
- 1914: A szalontai nép nyelvéből. In: *Magyar Nyelvőr XLIII*. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. 126–132.